

D. IOANNES
OBIIT DIE
1726.

SALVADOR
21. FEBRUARII
ÆTATIS 44.

Joan Salvador i Riera (1682-1726)

UN DOCUMENT INÈDIT DE 1722 SOBRE LA PESCA A LES COSTES DE CATALUNYA DEL NATURALISTA CATALÀ JOAN SALVADOR I RIERA

Jordi Leonart - Josep M. Camarasa

DEL GRUP DE TREBALL D'HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Els documents que facin referència als aspectes científics i tecnològics de la pesca a les costes catalanes anteriors als cinc volums del *Diccionario Histórico de los Artes de la Pesca Nacional*, publicats a Madrid per Sáñez Reguart entre 1791 i 1795, són extremadament rars. Per això, quan en el curs d'una recerca sobre la història de la botànica als Països Catalans un de nosaltres (J.M. Camarasa) localitzà al *Museum National d'Histoire Naturelle* de París un manuscrit de la mà de Joan Salvador i Riera –un apotecari barceloní setcentista ben conegut per la seva activitat com a botànic durant el primer quart del segle XVIII– que versava «*sur les pesches qui se font aux Cotes de Catalogne*» i que datava de 1722, no pogué dubtar que es tractava d'una troballa notable tal com va confirmar ben aviat, a la vista de les fotocòpies i els microfilms, el segon dels autors.

L'existència d'aquest document, de fet, no es pot pas dir que fos desconeguda. Enviat per Joan Salvador el 1722 mateix al seu amic el botànic del *Jardin du Roi* parisenc Antoine de Jussieu, aquest i els seus descendents el conservaren a la biblioteca familiar fins que aquesta fou adquirida pel *Museum National d'Histoire Naturelle* el 1858, poc després de la mort d'Adrien de Jussieu, i figura al catàleg de manuscrits de la biblioteca d'aquesta institució amb el número Ms. 432. Segurament, el fet que Joan Salvador i Riera sigui considerat abans de tot un botànic i hagi estat biografat sempre per botànics ha fet negligir o considerar marginal la seva obra zoològica i relativa a la tècnica pesquera, que només és citada de passada per la majoria dels seus biògrafs (Pourret, 1796; Pourret & Colmeiro, 1844; Colmeiro, 1859; Bolòs, 1946, 1959). Tanmateix, paradoxalment, és aquesta obra la més extensa que ens ha pervingut del seu autor després del seu diari de viatge per Espanya i Portugal els anys 1716 i 1717, també inèdit fins a la seva publicació a cura de Ramon Folch el 1792 (Salvador, 1972), i la que ens dóna més la mesura de la seva vàlua com a observador i com a científic.

Joan Salvador i Riera (Barcelona 1683-1725), fill i nét d'apotecaris i naturalistes, seguí el camí dels seus ascendents i fou, com el seu pare, un dels exponents més acabats dels *novatores* que, en els anys a cavall del segle XVII i el XVIII, introduïren als reialmes hispànics les noves línies de recerca dominants a l'Europa del seu temps, tot iniciant un procés d'obertura que havia de culminar el darrer terç del segle XVIII (López Piñero, 1979). Visqué un dels períodes més crítics de la història catalana i, tot i que versemblantment això li impedí arrodonir una obra de més volada, li permeté, en canvi, posar-se en contacte amb una varietat molt gran d'ambients científics i accedir a una formació científica molt completa, gens comuna a la Catalunya del seu temps. Després de graduar-se de mestre en arts a Barcelona el 1700, quan encara no tenia disset anys,

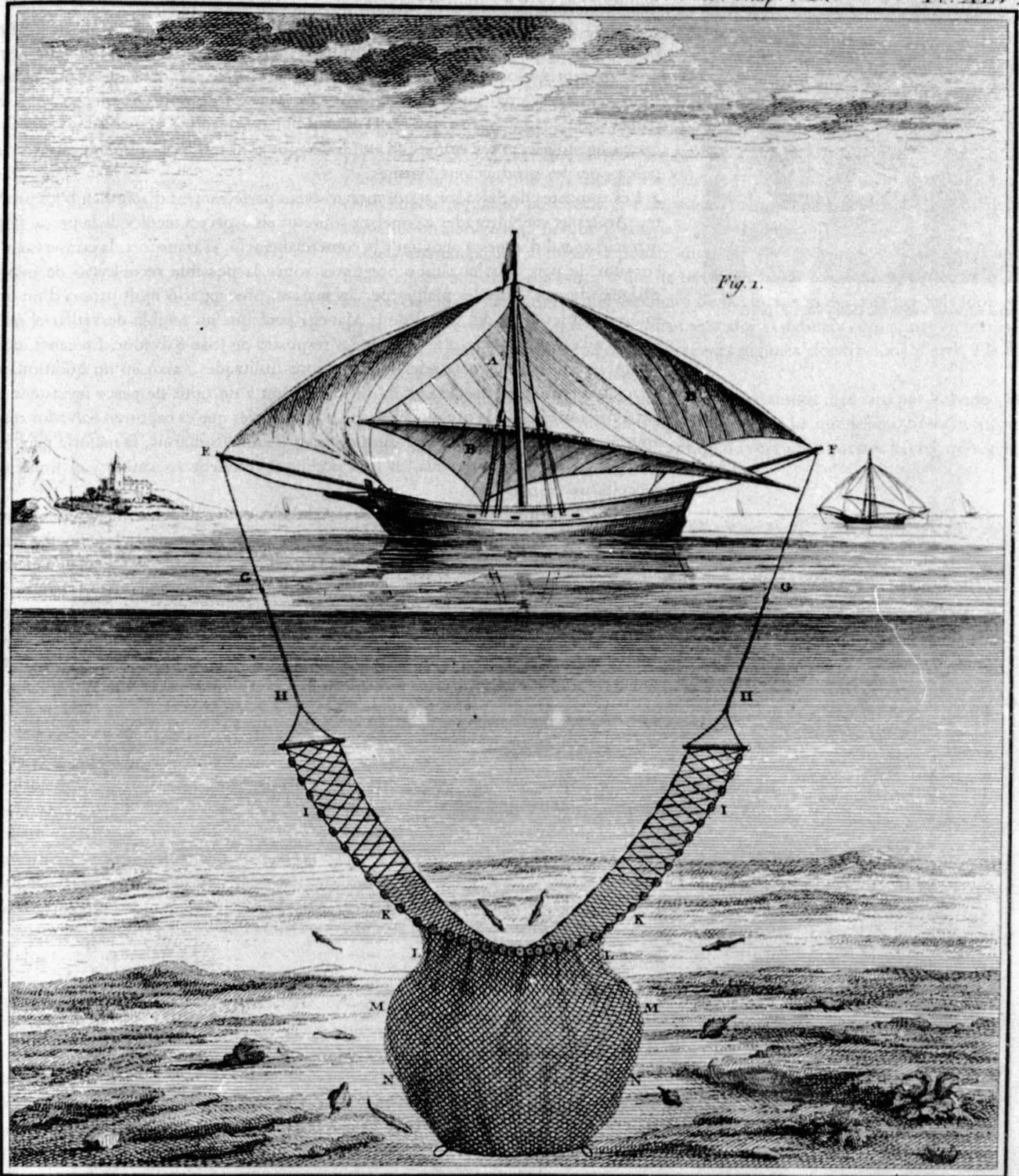
estudià successivament a Montpeller –on fou deixeble de Peire Magnol– i a París –on tingué per mestre i amic Tournefort i per condeixeble Antoine de Jussieu–, viatjà per Provença i Itàlia –fent coneixença amb Peire Joseph Garidel, Michel Angelo Tilli, Giovanni Battista Trionfetti i altres botànics i naturalistes– i tornà a Barcelona el 1706, en el moment de màxim esplendor de la cort de Carles d'Àustria. Juntament amb el seu pare fou el principal animador d'una tertúlia científica en la qual participaven molts dels metges, cirurgians i apotecaris de les esquadres i exèrcits aliats (anglesos, austríacs, holandesos, napolitans, savoians) de guarnició o de pas per Barcelona, que fou possible un primer assaig de la futura Acadèmia de Ciències barcelonina. Encara enmig de la Guerra de Successió (1711) visità Mallorca i Menorca, de les quals pot ser considerat el primer explorador des d'un punt de vista naturalístic. Mantingué correspondència i intercanvis amb alguns dels naturalistes més destacats del seu temps (Hermann Boerhaave, James Petiver, Hans Sloane), alguns dels quals publicaren algunes de les novetats naturalístiques que els envià (fòssils, moltes, plantes superiors) indicant que les devien al botànic català; també rebé dels seus corresponents exemplars i llibres –alguns amb endreces ben afalagadores– que enriqueixen les col·leccions ja començades pel seu avi i la biblioteca familiar, avui conservades encara en bona part a l'Institut Botànic de Barcelona. Reeixí a salvar les unes i l'altra dels perills que les amenaçaren durant el setge de Barcelona de 1714, en què Joan Salvador fou un combatent més, i fins i tot arribà a córrer el rumor, entre alguns dels seus corresponents, que havia mort l'Onze de Setembre defensant una bretxa de la muralla.

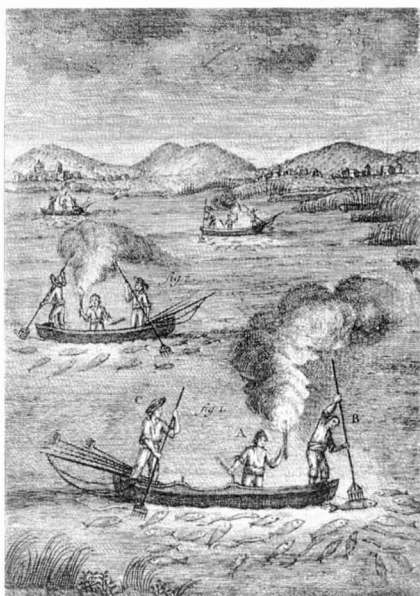
Poc després d'acabada la guerra i represes les comunicacions directes amb França –interrompudes des del 1705–, el seu antic condeixeble Antoine de Jussieu, que ocupava el lloc de Tournefort –mort el 1708– al *Jardin du Roi* parisenc, li obtingué un nomenament de corresponent de l'Acadèmia de Ciències de París i l'encàrrec de viatjar amb ell per Espanya i Portugal en l'itinerari científic, que abans hem esmentat, de 1716 i 1717.

Fou també a petició d'Antoine de Jussieu que Joan Salvador respongué a uns qüestionaris (*memoires*) sobre la pesca a les costes catalanes, que donaren ocasió a què escrigués el document que ara glossem. Morí, encara jove, el 1725, deixant segurament inacabada una flora de Catalunya, avui malauradament perduda, de la qual només s'ha conservat el títol que havia de dur.

El manuscrit Ms. 432 del *Museum National d'Histoire Naturelle* de París, que porta per títol precisament «*Reponse aux memoires qu'on a envoyé a Barcelone a Joan Salvador Apoticaire et Correspondant de l'Academie des Sciences de Paris, sur les Pesches qui se font aux Côtes de Catalogne aux quels il repond et envoie les dessins necessaires*» comprèn onze folis, els tres darrers dels quals són dedicats a uns dibuixos –d'una qualitat molt discutible– que volen il·lustrar alguns dels aspectes continguts a les respostes. És possible que originàriament els dibuixos fossin més nombrosos i se n'hagi perdut una part; si més no, així ho fa pensar la correspondència intercanviada per Joan Salvador i Antoine de Jussieu sobre la qüestió, que es conserva a l'Institut Botànic de Barcelona. Hi ha també, en el full que fa de coberta, una petita bossa de paper enganxada que conté una mostra de xarxa de sardinal de la de malla més petita, segons la nota que hi afegí Joan Salvador.

Aquest document està datat el 1722 i creiem que és el més antic text monogràfic conegut sobre la pesca a Catalunya ja que, malgrat que en algunes obres de caire divers anteriors a la data esmentada es poden trobar referències a la pesca, no en coneixem ni n'hem sabut trobar cap de més antiga que tracti aquest tema de manera monogràfica. Posteriorment, durant el mateix segle XVIII, ja en plena època il·lustrada, sí que apareixen algunes obres més extenses i de més abast. Hi podem comptar els articles referents a pesca –signats, principalment, pel cavaller de Jaucourt i per Boucher d'Argis– de l'*Encyclopédie* de Diderot, que van acompanyats d'una extensa col·lecció de gravats. Posteriorment, entre 1769 i 1782, Henri Duhamel du Monceau publica el seu *Traité Général des Pesches*, per a la redacció d'algunes parts del qual emprà, sense esmentar-lo, el manuscrit de Joan Salvador que ara tractem. Entre el 1791 i 1795 apareix l'obra del mataroní Antoni Sáñez Reguart (Sáñez Reguard segons la Gran

Pescant a l'encesa amb fitora, segons Sáñez Reguart

Enciclopèdia Catalana), il·lustrada pel valencià Joan Baptista Bru de Ramon, que en més d'una ocasió cita sense saber-ho el manuscrit salvadorià a través de la versió de Duhamel de Monceau. Altres documents, de caràcter diferent, que també fan referència a la pesca a les costes catalanes i han estat exhumants en el nostre segle són també més tardans que el manuscrit de Joan Salvador; és el cas dels manuscrits del valencià Tomàs Güell, datats el 1736, que publicà Pardo (1935), i la proposta de reglamentació de la pesca de la «provincia marítima» de Mataró feta per Zalvide el 1773, que ha estat publicada el 1984 a cura d'A. Marzoa.

El text del manuscrit està estructurat, tal com indica ja el seu títol, en forma de respostes a un qüestionari—que és reproduït a les dues cares del segon foli—, que sembla que fou tramès a Joan Salvador per Antoine de Jussieu de part del Consell de Marina de França, si bé es creu que l'autor fou un cert Masson du Parc, de qui no hem sabut trobar cap dada biogràfica, llevat del que en diuen Salvador i Jussieu en els seus intercanvis epistolars: el seu nom, que era de Dieppe o hi residia i que s'interessava per la pesca i per les produccions marines.

Les respostes de Salvador al qüestionari estan perfectament d'acord amb les preguntes. Aquestes van adreçades a conèixer sobretot els aspectes tècnics de la pesca, l'organització social d'aquesta activitat i la comercialització, el transport, la conservació i el consum de peix. Hi ha també preguntes sobre la possible recollecció de marisc i d'algues dipositades a les platges per les mareas, preocupació molt pròpia d'un home que vivia a les ribes del Canal de la Mànega però que no sembla desvetllar el mateix interès a la mar catalana, a la vista de les respostes de Joan Salvador. En canvi, només una pregunta fa referència a les embarcacions utilitzades i això en un qüestionari, el relacionat amb la pesca del corall, que correspon a un tipus de pesca inexistent a les costes atlàntiques. A la pregunta relativa a les espècies que es capturen Salvador respon amb una llista de cent quaranta-dues espècies d'animals marins, la majoria peixos, de les quals dóna el nom català, el llatí prelinnè (en cent sis casos) i el francès (en seixanta-un casos).

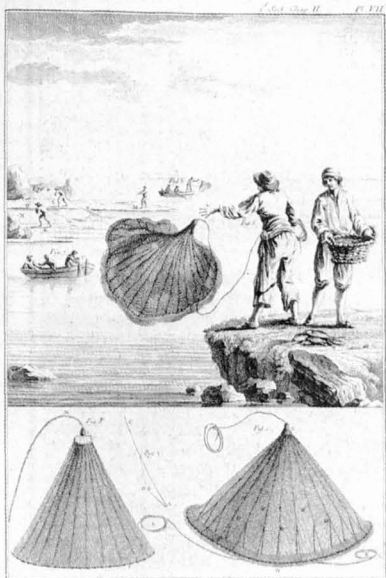
Salvador mostra com l'organització social de les activitats relacionades amb la pesca era força desenvolupada, especialment en empreses de volada, com les almadraves. En la pesca més petita també la partició dels guanys era ben establerta. D'igual manera, les activitats derivades (transformació, conservació i transport) eren també complexes. Per altra banda, sembla que el consum era prou notable —i no només a la franja costanera— com per haver d'importar peix, com ara tonyina de Portugal i de Sardènia quan la pesquera havia estat migrada. Tot això mena a la conclusió que el 1722 hi havia a Catalunya una activitat pesquera molt arrelada i, com mostren documents com els publicats per Pardo (1935), oberta a la incorporació de nous ginys i idees provinents d'altres contrades.

Salvador descriu en les seves respostes fins a vint —vint-i-un, atès que sota el títol d'encesa en descriu dos de diferents— arts i ormeigs de pesca distints, la majoria dels quals ha arribat als nostres dies —moment en què molts van desaparèixer— gairebé sense canvis. Són, seguint l'ordre mateix de les respostes de Joan Salvador, l'almadrava, el sardinal i la corallera, que es descriuen a les respostes corresponents als qüestionaris relatius, respectivament, a la pesca de la tonyina, de la sardina i del corall; el gànguill, el bou o parella, el palangre, la nansa, les batudes, les boletxes, la xarxa de batre, el tir de batre, les verateres (soltes verateres), les tonaires, l'encesa —en les seves dues versions, l'encesa pròpiament dita i la pesca amb fitora—, l'art o xàvega, el bolitx, la teranyina, la cinta, el rall i la canya.

Per a Zalvide, en canvi, cinquanta anys més tard, els arts emprats a la «provincia marítima» de Mataró només eren vuit; diu textualment: «Los matriculados de esta provincia usan al presente solamente de Palangre, Jávega, Boliche, Sardinal, Traïna, Solta, Batuda y Fitora». Malgrat tot, podem gosar afirmar que el nombre d'arts i ormeigs usats a les costes catalanes era superior a la vintena esmentada per Salvador, segons confirmaria el text de Despuig que citem més endavant.

Un dels problemes més greus, per no dir el més greu de tots, en intentar reconstruir a quins arts es refereix exactament Salvador en cada cas, és la confusió terminològica que

Rall, segons Duhamel du Monceau.

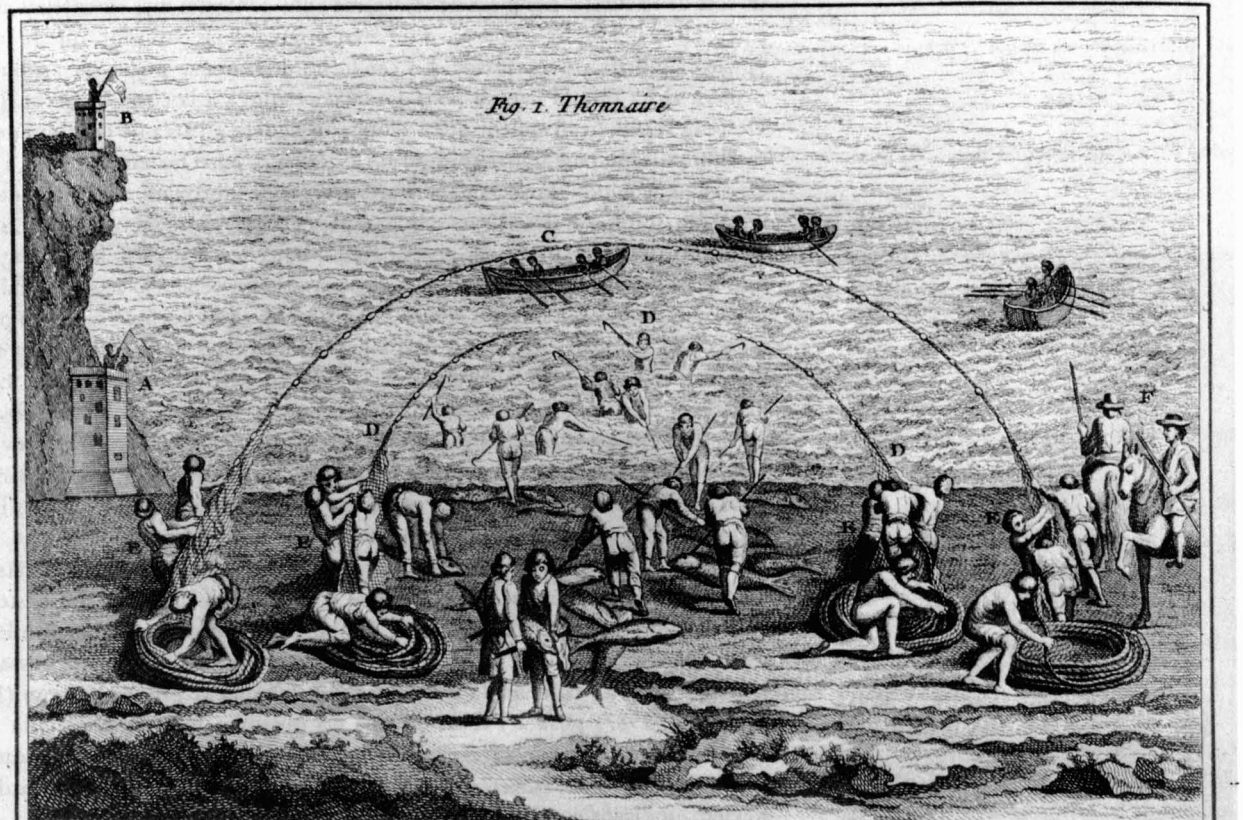
ha existit i existeix en la designació dels arts i ormeigs de pesca. Aquesta confusió és molt antiga –Sáñez Reguart ja en parla– i és deguda principalment a tres motius. En primer lloc, els localismes, molt abundants en la terminologia catalana de la pesca; la denominació diferent que rep un únic art de pesca segons l'ús que se'n faci; i en darrer lloc, el possible canvi de significat que han tingut al llarg del temps alguns mots pesquers. Trobem en Zalvide (1773) una frase que resumeix exemplarment això: «*El Arton, Artet o Bovet, que para confundirle, es en algunas partes denominado Tarañina o Boliche, está prohibido absolutamente, en cualquier modo y tiempo...*».

La frase de Zalvide ens introdueix, però, un altre tema, el de la regulació de la pesca, que és, de fet, la principal preocupació d'aquest autor i que també es troba extensament tractada en l'obra de Sáñez Reguart i obres posteriors –especialment, contra els arts d'arrossegament–. La primera dada que hem trobat de regulació està datada, segons Fernández Díaz i Martínez Shaw (1980), el 1716; la segona, la cita Sáñez Reguart per al gànguil a Barcelona el 1726, i la tercera, que és recollida per Pardo (1935), data del 1736 i afecta la pesca del bou a València. En Salvador, però, no trobem ni la més mínima referència a regulació pesquera. A l'*Encyclopédie* de Diderot, article '*pêche*', es documenta una ordenança pesquera –fluvial– per a França el 1669.

Dels arts construïts amb xarxa podem distingir-ne tres grups, els arts d'arrossegament, els de tir –des de la barca o des de terra– i els d'emmallament; aquests darrers, amb excepció de l'almadrava, del sardinal i de la cinta, són descrits per Salvador com armallats. El terme *armallat* té dos sentits i Salvador el defineix com armat en forma de tresmall, la qual cosa fa que siguin sorprenents algunes descripcions d'arts. Els arts d'encerclament són molt més moderns.

Les soltes –ja citades per Despuig (segle XVI) i poc temps més tard per Zalvide–, per exemple, no són esmentades mai amb aquest nom, per bé que les *varaderas* són, sens dubte, *soltes verateres* (pròpies per a la captura de verats). Aquestes xarxes no són mai

Pesca de tonyines, amb tonaire a Cotlliure, segons Duhamel du Monceau.

armallades i Salvador no diu que ho siguin, però afirma que s'assemblen a les batudes, la xarxa dels quals Salvador afirma que és armallada.

De pesques amb ham, només en parla del palangre i de la pesca amb canya, i no cita tot un seguit d'ormeigs que considerem molt primitius (fluixa, fonda, volantí, potera, etc.). Els esquers citats per Salvador són sardina, sípia i pop. Avui, els esquers més comuns són sardina, verat i boga. Ultra el canvi d'importància econòmica d'aquestes espècies, creiem que aquestes substitucions poden haver estat degudes a llur diferent disponibilitat o abundància.

En el manuscrit s'esmenten cinc barques: el *cap arraix gros* i el *cap arraix petit*, que més que tipus de barques creiem que designen funcions en el treball de l'almadrava; els *sardinalers*, definits per Salvador com barques «llargues i estretes»; la *tartana*, definida en el *Diccionari* d'Alcover i Moll com «embarcació petita d'un sol pal i de vela llatina, baixa de popa i de proa», és el nom amb què es designa inespecíficament la barca de pesca (com també *chaloupe*); *gànguil* és definida per Salvador com «tartana per la pesca del gànguil», sense donar-ne més dades.

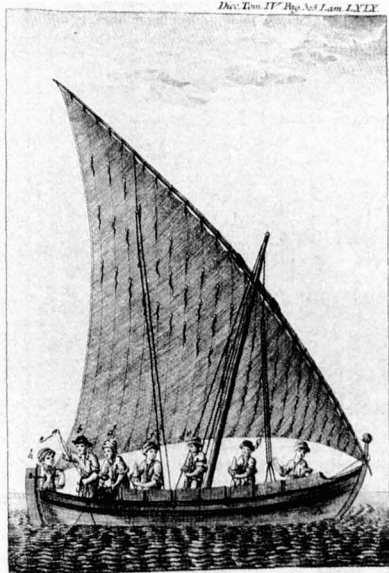
La indústria de la conserva es basa en el salat, amb oli, de la tonyina, en el salat de la sardina de dues maneres (*sardines «confitas»* i *arengades*), en el del seitó (*anxoves*) i en el del verat.

El transport i comercialització del peix comprèn, a part del peix salat, el peix fresc i àdhuc esturions vius cap a l'interior del país. Hi havia exportació de peix salat a l'estranger amb intervenció dels provençals, així com importació de tonyines salades quan la pesca havia estat migrada.

El repartiment de guanys entre els pescadors és un tema que interessa molt Salvador –i l'enquesta–, ja que no es descuida mai de donar-ne els detalls acuradament. Cal remarcar que sempre es va a la part, excepte en el cas de les nanses.

Volem fer notar també el desequilibri observable en el manuscrit entre les abundants cites de la costa a llevant de Barcelona i les molt escadusseres (dues, Torredembarra i Coll de Balaguer) de la costa a garbí de la capital del Principat. No sabem massa com interpretar aquest fet, bé que tal vegada caldria atribuir-lo a un coneixement més directe de l'activitat pesquera del Maresme i uns contactes més sovinteats amb patrons i pescadors d'aquesta comarca, d'on eren originaris els Salvador, que hi conservaven vincles familiars i d'interessos. En canvi, no creiem que pugui ser atribuïble de cap manera al fet que hi hagués poca activitat pesquera a la costa de garbí. Ja l'obra de Despuig recull efectivament que l'activitat pesquera a l'àrea de les goles de l'Ebre era molt important, tant al mar com al riu i als estanys, en el mateix segle XVI, i esmenta en els seus *Col·loquis* fins a vint-i-sis arts i ormeigs («broxina, bolichs, cintes, tirones, rebordes, soltes, carassons, tirs sabogals pera l'estanys, tirs sabogals par l'riu, tonaires, palangres pera reig, pelangres pera anguiles, boleches, arsinals, ralls, reixagues, pontenes, bertols, anguileres, nanses, camallocs, morbells, cepieres, ventoles, zalabres i mànegues estorionals»), molts d'ells no citats per Salvador. Sorpren també la poca importància que atribueix Salvador a l'explotació de petxines i caragols, potser també fruit d'un coneixement més superficial de la situació del sud del Principat. En canvi, la negativa rotunda de la utilització de productes marins per a la fabricació d'adobs –que contradiu el que afirmen altres autors (Fernández Díaz i Martínez Shaw, 1980)– és menys sorprenent, atès que el que segurament s'emprava com a fertilitzant eren més aviat les cendres de cirialeres i altres plantes halòfiles pròpies dels saladars litorals, que no restes d'algues assecades, com passava a les costes atlàntiques.

El manuscrit de Joan Salvador i Riera ens dona, doncs, amb les salvetats indicades, una imatge força precisa i, fins ara, mal coneguda de la pesca a les costes catalanes l'endemà de la Guerra de Successió. També ens aporta nova llum sobre les activitats científiques del seu autor, fins ara molt més ben il·lustrades en el seu vessant botànic. L'edició íntegra i comentada extensament que ha fet el Museu Marítim (Leonart & Camarasa, 1987) posa a l'abast de tots els possibles interessats aquesta informació inèdita fins ara, llevat dels fragments que en manlevà Duhamel du Monceau per al seu *Traité General des Pesches*, sense esmentar-ne la font, i represos més tard per Sáñez Reguart, indicant com a font l'autor francès.

BIBLIOGRAFÍA

ALCOVER, A.M. i MOLL F.B. (i M. SANCHÍS GUARNER).— *Diccionari Català Valencià Balear*, 10 volums, Palma de Mallorca, 1926-1968.

BOLÒS, A. DE— *El herbario Salvador*. *Collectanea Botanica*, 1(1):1-8, 1946.

BOLÒS i VAIREDA, A.— Nuevos datos para la historia de la familia Salvador. *Discursos de Recepción*, Real Academia de Farmacia. Barcelona, 3:5-50, 1959.

COLMEIRO, M.— *La botánica y los botánicos en la Península Hispano-Lusitánica*. Rivadeneyra, Madrid, 1859.

DESPUIG, C.— *Los Colloquis de la Insigne Ciutat de Tortosa*. Ed. Lluís Mestre, Tortosa (1975). 175 pp., segle XVI.

DUHAMEL DU MONCEAU, M.— *Traité Général des Pesches et Histoire des Poissons qu'elles fournissent tant pour la subsistance des hommes que pour plusieurs autres usages que on rapport aux arts et au commerce*. À Paris chez Saillant et Nyou, Libraires et Desaint, Libraire, 1769-1782. (Facsimil en 3 vols. per Slatkine Reprints, 1984, Ginebra).

Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. D. Diderot i altres.— Diversos Editors, 1751-1765.

FERNÁNDEZ DÍAZ, R. i MARTÍNEZ SHAW C.— «Els sistemes de pesca». *L'Avenç*, 33:42-53, 1980.

LLEONART, J. & CAMARASA, J.M.— *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1987.

LÓPEZ PIÑERO, J.M.— *Ciencia y técnica en la sociedad española de los siglos XVI y XVII*, Labor, Barcelona, 1979.

PARDO, L.— «Documentos acerca de los perjuicios que causa la pesca del "bou"», *Revista «Ibérica»*, 1016, 2 pp., 1935.

POURRET, P.A.— *Noticia histórica de la familia Salvador*, Matheo Barceló, Barcelona, 1796.

POURRET, P.A. & COLMEIRO, M.— *Noticia histórica de la familia Salvador. Nueva edición corregida y adicionada*, Imprenta Verdaguer, Barcelona, 1844.

SALVADOR, J.— *Viatge d'Espanya i Portugal (1716-1717)*. Edició a cura de Ramon Folch i Guillén. Edicions 62, Barcelona, 1972.

SÁÑEZ REGUART, A.— *Diccionario Histórico de los Artes de Pesca Nacional*, V vols., Imprenta de la Viuda de Don Joaquín Ibarra, Madrid, 1791-1795.

ZALVIDE, M.— *Reglamento de Navegación y Pesca del año 1773 de la Provincia de Mataró*, 1773. (Consultada l'edició facsimil feta per la Confraria de Pescadors d'Arenys de Mar, amb data 1984).